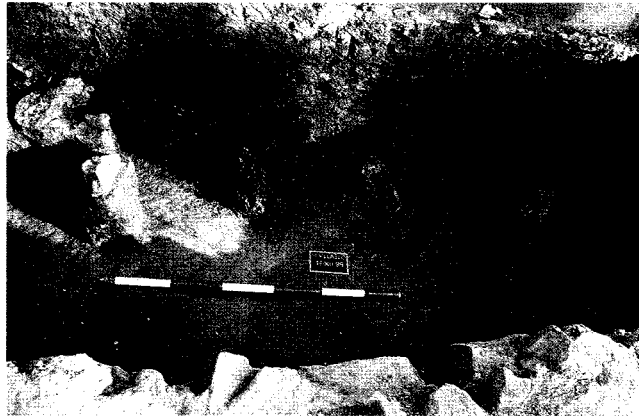

en *Indíbil i Mandoni. Reis i guerrers*, Lérida, 1996, pp. 26-30.

En l'estat actual dels coneixements, al·ludir a la religió dels ilergets sense cap més matisació podria resultar d'un atreviment inadmissible. Encetar així unes línies l'objecte temàtic de les quals és precisament el marc religiós d'aquesta gent pot semblar abrupte, però no per això és menys necessari per tal d'obtenir una visió més exacta de la sèrie de circumstàncies documentals que delimiten el problema que aquí ens ocupa.

Certament, els elements disponibles per a l'estudi de la vida espiritual d'aquests pobles estan immersos en les mateixes contingències amb les quals l'investigador ha de lluitar a l'hora d'intentar una aproximació, ja sigui lleugera o fins i tot indirecta, per comprendre els mecanismes ideològics de qualsevol entitat indígena de la Hispània antiga; però es que, en segon terme, en el cas del col·lectiu ilerget aquests condicionaments mostren, cadascun d'ells i sense excepció, un palès agreugement que ara com ara no es pot alleujar. En efecte, no només resulta exasperant l'escassetat de fonts documentals, siguin quines siguin, sinó que a diferència del que passa en altres casos hispànics, no es disposa d'una sola comunicació directa llegada pel verb grec o llatí en relació amb la dinàmica religiosa dels pobladors de la llergècia. A diferència del que passa entre els celtibers o els galaics, per esmentar a l'atzar dos exemples capdavanters, pel que fa als ilergets no existeix cap punt de partida textual ni relatiu de referència des d'on poder encarar la investigació; i, més encara, l'epigrafia d'aquesta zona -bé en caràcters ibèrics o ja plenament d'època i cultura romanes - tampoc no és generosa a l'hora d'aclarir aquests aspectes. Un desert tan àrid pel que fa a referències escrites, en fi, esmicola de bon principi, en l'estat actual del coneixement, qualsevol intent d'inserció dels escadussers testimonis arqueològics existents en un mínim espai sistemàtic global d'apreciació.

Així, doncs, són els testimonis materials, molt escassos i generalment poc eloqüents, l'únic gruix de la nostra documentació actual, sense que sigui possible, en efecte, parlar d'organicitat en els estudis al·lusius als elements constitutius de la religiositat ilergeta. En aquest sentit, les referències que s'hi fan en els treballs de Lara (1976) i de Pérez Almoguera (1993) són potser les úniques aproximacions amb intenció mínimament global en estudis comprensius publicats (si bé, per cert, versen sobre la religió romana). Conseqüentment, el breu panorama de la Història de les investigacions consta, com no podria ser d'una altra manera, de referències a les peces que aïlladament han anat apareixent, amb reflexions més o menys rigoroses que, a tot estirar -especialment a partir de mitjan de la dècada dels vuitanta- han perfilat algunes línies d'aproximació que actualment

constitueixen la única plataforma possible per acostar-se al món de les estructures religioses d'aquestes comunitats. En resum, resulta del tot indiscutible que el *populus ilerget* disposà d'un conjunt religiós coherent i desenvolupat, però des de la nostra perspectiva actual resulta inviable copsar la seva dinàmica i significació últimes. Per sort, però, noves i rigoroses excavacions d'uns anys ençà permeten parlar d'un acostament cada cop més indicatiu i conforme a les dades ja existents, esperant sempre noves aportacions que en el futur permetin una visió més asserenada i, és d'esperar, més completa que la que hom pot oferir avui. Gairebé res no sabem dels seus déus, gairebé ho ignorem quasi tot del seu ritual: amb prou feines és possible fer alguna cosa més que una anàlisi superficial dels vestigis més destacables dels què es disposa.

En aquest sentit, el monument de la Vispesa (la Llitera, Osca) és potser l'exemple documental més notable en l'àmbit que ens ocupa i, sens dubte, constitueix un element de primera importància en el conjunt de testimonis disponibles per a l'estudi de la religiositat indígena de la Hispània antiga. La peça, que adopta en l'estat de conservació actual, la forma d'una pilastra paral.lelepèda, disposa d'una faixa que recorre la vora esquerra de la cara principal i conté una inscripció que diu: "...tan : orkeikelaur egisiran. *neitin*". Tot i que s'ha de considerar la hipòtesi recent sobre la probabilitat que aquest *neitin* –potser una paraula incompleta, per coincidir amb la fractura de la peça– pugui ser un antropònim (sobre la base del nom *Neitin beles* citat en una inscripció de Terrassa, o la recent troballa de Guissona), el cert és que fins ara l'opinió científica ha estat gairebé unànime en creure que aquesta menció de la inscripció de la Vispesa es refereix a Neto - qui sap si procedent del celta *-neto* ("combatent")-, una divinitat indígena assimilada a Mart i de caràcters bèl.lics òbviament compartits. A aquest déu es refereix Macrobi (Sat. 1, 19, 5) en al.ludir als accitans de Guadix, i en fer constar la denominació en sengles inscripcions d'Ullastret, a la cara A del Bronze de Botorrita, a ares de Conimbriga i Trujillo i en un epígraf de Padrón. En segon terme, el monument exhibeix un complex iconogràfic absolutament excepcional. A la seva cara principal presenta una *caetra* i una llança en el rectangle superior; a l'inferior, es mostra una escena amb dues mans dretes (n'hi ha tres més com a únic motiu de la cara lateral), el mig cos jacent d'un combatent, el tronc d'un segon guerrer caigut i un grifó en clara actitud devoradora.

Tots els elements de la composició expressada en el monument de la Vispesa (també sovint citat com a monument de Binéfar) delimiten un conjunt temàtic d'evident caràcter bèl.lic. Per una part, l'al.lusió a Neto; per altra, les armes que hi consten de forma explícita. Però és que, a més, està perfectament testimoniada el costum de la mutilació selectiva de parts del cos importants, sustentada en l'especialització de l'ultratge en aquest espai sacre que delimita l'exercici de la guerra. Són coneguts nombrosos exemples d'amputacions rituals de mans a la Hispània antiga –per no esmentar altres àmbits–, la qual cosa parlaria clarament en favor d'aquest argument per al cas que ens ocupa. D'altra banda, la presència d'un grifó en actitud devoradora dels combatents caiguts resulta de gran transcendència, ja que l'actitud expressada pel monstre al document d'Osca es troba immillorablement contextualitzada en àmbits veïns. Als significatius paral.lels iconogràfics existents (l'estela d'Alcanyis, a Terol, o la de Lara de los Infantes, a Burgos) cal afegir el fet definitiu que, a la veïna Celtibèria, està documentat el funeral d'exposició: els cossos caiguts en el combat no eren incinerats, sinó lliurats a les aus rapinyaires amb la confiança, segons les fonts, que les seves ànimes eren així conduïdes directament als cels. El seu riquíssim simbolisme i la seva convincent morfologia escatològica atorgaren a la figura del grifó un èxit rotund a tota la Mediterrània antiga; i, per exemple, la seva condició transcendental, protectora, ascensional, funerària i necròfaga a Grècia, l'acostà al camp de les entitats de la mort alades i devoradores: a tots els efectes, la convergència funcional entre grifons i rapinyaires és evident a la Celtibèria veïna – també a la Cèltica–, fins i tot des del punt de vista iconogràfic. El fet del descarnament de cadàvers en contextos sacres, ha estat incontestablement demostrat a tota l'Europa cèltica a través de milers d'anàlisis òssies, fins al punt que aquest tractament cadavèric es considera unànimement a les entranyes mateix del concepte sacrificial

cèltic. D'aquesta manera, el monument de La Vispesa potser permetria suposar, com a mínim, l'ampliació a l'àmbit ilerget del concepte espiritual animador d'aquesta creença.

La datació d'aquest monument remet, com el jaciment al qual s'associa, als segles II-I aC. Com ha assenyalat encertadament F. Beltrán, ens trobaríem sens dubte, davant del senyal d'una tomba pròpia de l'elit local que, ja sota domini romà s'autopresenta com a guerrera, assimilant la idea de la "heroització". El caràcter bèl·lic dels elements plasmats confirma que la guerra, com així consta a les fonts, no només fou una activitat endèmica, sinó que lligà –si bé amb diferents graus d'intensitat– un sistema vertebral de valors entre els pobles indígenes hispans, sense que els ilergets en siguin una excepció. Però, encara més important, el monument permet afirmar sense dubtar l'existència d'un sistema de creences en la vida d'ultratomba, potser amb un sentit ascensional clar, representat per l'expressió del grifó devorador. A més petita escala, l'estela perduda de Fraga presenta uns motius astrals (concretament el coronament d'un frontó decorat amb una roseta) la significació dels quals no comporta dubtes: es tracta, igualment, d'arquitectures ultramundanes.

En aquest sentit, cal esmentar un altre document essencial, procedent de La Albelda de Litera (Osca), en tant que constitueix la primera mostra de gran escultura ibèrica amb temàtica humana de la Vall de l'Ebre. Es tracta de dos personatges sedents, nus (un d'ells explícitament masculí), en posició frontal, que varen estar indiscutiblement adossats a un mur o a un altre suport arquitectònic i que, lamentablement, no conserven el cap. Per haver aparegut fora de context, s'accepta una datació aproximada entorn dels segles III-II aC. Les peces han estat ben interpretades per F. Marco com a relacionables amb un *heroon* o conjunt funerari similar als documentats en altres indrets de l'àmbit ibèric. Com en el cas de La Vispesa, això il·lustra l'assumpció de la ideologia de l'apoteosi entre les poblacions indígenes de la vall de l'Ebre i del nord-est de la península. Es tracta, doncs, d'elements plàstics que expressen la idea d' "heroització" d'un difunt assumida per les poblacions indígenes sobre la base d'influències hel·lèniques i romanes a la zona. Haurem de parlar també en aquesta línia, del remarcable exemple de l'escultura felina trobada a Monsó (Osca). Es tracta d'un lleó de fabricació grollera de 94 x 25 cm., allunyat formalment de les elaborades característiques d'altres peces del sud peninsular. Datable *grosso modo* al segle II aE, s'ha interpretat com l'element protector d'una tomba: el caràcter apotropaic, dins de la seva multivalència simbòlica, l'aproxima molt al grifó constatat a la peça de la Vispesa.

La representació del llop, molt ben testimoniada a tota l'àrea ibèrica de la Hispània antiga i també en el contigu àmbit celtibèric, consta entre els ilergets plasmada en un document sumament interessant i únic a Hispània. Es tracta d'una peça ceràmica tornejada procedent del jaciment de Margalef (Torregrossa, Pla d'Urgell). S'hi exhibeix un llop imprès, que gira el cap enrere, al cantó del que podria ser un senglar –com l'anterior motiu, també imprès repetidament– que aparentment se li enfronta. El fragment es data aproximadament en el segle III aC. i s'ha especulat al voltant de la seva similitud amb peces com les llances de carro de bronze del Cortijo de Maquiz, a Jaén, o una de les pàteres de Tivissa (Baix Ebre), a l'immediat àmbit ilerjavó. tot i que és evident que el llop representa un dels elements teriomorfs que millor han estat associats a la mort en tota l'antiguitat – i fins i tot en èpoques més recents–, raó per la qual se l'ha relacionat amb divinitats infernals i s'ha ressaltat el seu significat escatològic en nombrosos àmbits, resulta greument delicat aportar explicacions perfilades al respecte d'aquesta peça ceràmica: s'ha aventurat la hipòtesi sobre l'expressió d'una possible antitesi religiosa continguda en la contraposició d'ambdós animals a l'exemple de Torregrossa, però cal esperar millors condicions de documentació per aprofundir una mica més en aquesta idea.

Fos com fos, sembla possible afirmar que potser el llop va constituir per a una part dels ilergets quelcom similar a un emblema. En efecte, concretament la numismàtica ilerdenca es mostra suficientment expressiva respecte a l'animal com a símbol parlant. Com ha assenyalat Pérez Almaguera, les més antigues monedes d'*Itirta* en les quals apareix la fera

són hemiòbols que imiten els de *Massalia*, molt possiblement del segle III aE; una segona sèrie –escassa per cert en exemplars i aliena al patró romà– exhibeix la bèstia amb el sexe masculí explícit, i pot ser datada a finals de la Segona Guerra Púnica. Després d'aquesta data, el tòpic de genet coparà les emissions; però simptomàticament, la figura del cànid reapareixerà en el segle I a.C en relació amb els disturbis sertorians: el component d'afirmació indígena d'aquest cànid sembla raonablement defensable, sobretot quan a les primeres monedes on consta el nom d'*Ilerda*, a la romana i d'època d'August, el llop ha estat substituït per la lloba capitolina, símbol mateix de la ciutat llatina. El mateix nom d'*Iltirta*, com ja apuntà Untermann, conté la paraula *-tir*, "llop"; i no deixa de ser significatiu que la única emissió peninsular que torna a representar a la bèstia en les seves monedes sigui, precisament, la de *Iliteraca*, seca del sud peninsular. De tota manera cal ser prudents: la polivalència de la figura del llop exigeix una extrema cautela a l'hora de valorar la seva condició d'hipòstasi o símbol d'alguna divinitat o divinitats, perfectament desconegudes de moment per a l'àmbit que ens ocupa.

Efectivament, a part del Neto esmentat en el monument de Binéfar, no s'han documentat clarament noms específics d'altres déus indígenes a l'àmbit ilerget. Que les deïtats constatables a l'epigrafia són de menció i llengua inexcusablement romanes, és clar; que puguin emmascarar déus indígenes és sospitable en consonància amb el que succeix a altres llocs de la península. És indiscutible el caràcter intrínsecament conservador de la religió i es pot afirmar, amb seguretat, que les creences indígenes varen continuar vigents un cop sobrepassat el canvi d'Era, convivint amb noves formes i patint inevitables fenòmens sincrètics, dels quals no es té constància, fins a la seva dissolució en paràmetres estrictament romans; però, en l'estat actual dels coneixements, l'escassetat exasperant de documents impideix aprofundir en conclusions de més relleu i concisió. Així, dues de les tres dedicatòries a Júpiter Òptim Màxim consignades (una procedent de Lleida -IRC, II, 17-, i una altra de l'església de Sant Andreu d'Angostrina, Cerdanya -IRC, III, 188-) han estat considerades per autors com Fabre com a probable expressió d'una *interpretatio* de divinitats indígenes, basat això en analogies amb altres inscripcions de l'àmbit peninsular i pireneic central francès, en el fet que totes dues presentin dedicants d'origen servil poc freqüent i en l'apellatiu *Conservatori* que presenta la primera d'elles (circumstància que gaudeix de paral·lels amb altres inscripcions clarament sustentadores de fenòmens d'assimilació a Hispània i fora d'ella). El mateix podria passar amb la menció *Mercurio compitali viali*, avui a l'ermita de la Posa (IRC, II, 20), ja que la fàcil versatilitat de Mercuri per assimilar els caràcters de les velles divinitats indígenes protectores de vianants i camins és proverbial en gran part del món romà. En darrer terme, són coneguts sengles exemples, quasi amb seguretat no romans del déu Bes trobats respectivament, ambdós fora de context, al jaciment de Gebut a Soses (Segrià) i a les rodalies de Binéfar (Osca). Probablement datables entre els segles III i II a.C. Es tractaria de mercaderies de comerç que no indiquen necessàriament l'existència d'un culte estès a aquest déu.

D'altra banda, la menció *Secundio uotum fecit*, del segle I a.C i procedent de Cogul (Segrià) presenta problemes complicats d'interpretació com a nom d'un déu autòcton; però aquesta cova, de provada petjada religiosa a l'edat del bronze, pot haver preservat aquest caràcter en època ilergeta, si tenim en compte l'esmentada inscripció: tot i no considerar aquell *Secundio* com una denominació divina, el fet de realitzar un vot a tal emplaçament parlaria, potser, en favor de la probable existència de coves i llocs de culte a l'aire lliure, com queda ben documentat per a altres àmbits europeus d'època antiga. Al marge d'això, hom cal afirmar que fins al moment no es coneix cap santuari a l'àmbit ilerget. Així no hi ha arguments veritablement concloents per a defensar que l'edifici del segle IV a.C localitzat al Molí de l'Espigol (Tornabous), tímidament adscrit per Maluquer a un complex de culte, pertanyi efectivament a aquesta categoria.

Tal com succeix en relació amb les deïtats, algunes dades conservades en època posterior indueixen a pensar en l'efectiva puixança de tradicions estrictament o ja matitsadament indi-

genes. Així succeeix amb les figuretes de fang preservades, aproximadament una vintena: tant els vestigis catalans com els aragonesos pertanyen a nivells del segle I aC, si bé el cas del Cerro de la Alegría (Monsó) es data en els segles II-I aC; i tots procedeixen d'àmbits urbans, sense correspondre, en principi, a cap espai d'ús clarament religiós. Així doncs, s'ha argumentat assenyadament sobre el sentit apotropaic per a ús domèstic d'aquests exemplars, per bé que és recomenable una opinió reservada sobre això. Certament, en el cas de les figuracions de cavallets –amb interessants mostres procedents, per exemple de Lleida, Juneda o Guissona–, la polivalència simbòlica permet atribuir a aquestes figures un caràcter protector o potser un tipus de representació divina, ja que es tracta d'un animal sobre la significació del qual en tot el món indígena peninsular no sembla que calgui insistir-hi; però en el cas de les figuretes antropomorfes, igual que passa en bona part de la corioplàstica indígena peninsular, exigeix certa prudència en tractar-se de figures humanes molt esquemàtiques i grolleres, amb faldilla acampanada i de vegades amb un barret al cap (potser dones, encara que ben poques tenen els pits explícits). Per altra banda, sense caràcter exempt, sinó formant part de vasos ceràmics, hi ha també un suïd procedent del Tossal de les Tenalles de Sidamon i un ocell del Tossal Redó de Verdú, sense que es pugui aventurar si aquestes figuracions varen tenir un caràcter simbòlic o no. De la mateixa manera, en aquest sentit, resulta difícil interpretar el fragment ceràmic pintat amb una figura humana – amb una espècie de capell o casc amb pèl, molt esquemàtica– procedent de l'ermita de Sant Sebastià (Tamarit de Llitera) i datable al segle II-I aC.

No obstant això, com s'ha comentat amb anterioritat, l'excavació sistemàtica i rigorosa d'alguns jaciments de tota l'àrea ilergeta –tasca empresa amb decisió des de mitjan dels vuitanta– ja està aportant fruits que permeten un optimisme moderat amb vista a una millor comprensió de la religiositat ilergeta en temps futurs. Així la denominada “dependència A” del jaciment de La Vispesa (que es desenvolupa entre finals del segle II aC i el I dC), la de mida més gran i millor conservada del lloc –ja que els murs romans de la fase posterior no es varen estendre cap aquella zona–, ha aportat elements preciosos que finalment fan una mica de llum sobre alguns aspectes del ritual domèstic indígena. En efecte, l'estudi de la llar de la cambra, espai central de la vida diària, ha revelat indicis segurs relatius a cerimònies de fundació. Es destacable el descobriment d'una petxina marina i d'un fragment de corall deliberadament emplaçats entre el material de preparació de l'estructura de combustió i un llit de fragments ceràmics i pedres que l'aïllaven del contacte humit amb el sòl. La intrusió d'aquests elements està clarament relacionada encara amb una altra troballa, al mateix jaciment, que informa en idèntic sentit. De tal manera s'ha trobat l'esquelet d'una cabreta colocada amb cura sota el paviment d'una habitació. Sens dubte, fou sacrificada com a ofrena en el moment de l'aixecament d'una nova llar. Aquest important descobriment permet reflexionar sobre el fet que algunes manifestacions pròpies del culte domèstic d'època romana potser no són del tot alienes a la tradició autòctona. Així per exemple, l'ofrena d'ous (antic símbol d'eternitat a tota la Mediterrània) preservats en olles de ceràmica als basaments de l'Antic Portal de la Magdalena de Lleida –relacionats amb enterraments infantils, malgrat que resulta evident la desconexió d'ambdós elements en molts casos– o a la vil.la de Corbins al Segrià; i fins i tot podríem al.ludir a la troballa de petxines d'ostra marina, dins d'una caixa elaborada amb *tegulae*, sota la pavimentació d'un peristil a la lleidatana vil.la de Torre Andreu, si bé la tardana data del jaciment (segle II dC) exigeix la major prudència en aquest sentit.